אינהאַלט:

☆ א. הירש — פרידלעכע צוזאַמענעקזיסטענץ אין אַפריקע ☆ צו י. גערשמאַנס 75-סטן געבוירנטאָג ☆ יידן אין דער וועלט ☆ משה בעלענקי — דער מענטש איז אַלץ ☆ אברהם טרעמבאָוועלסקי — מאַקס עריק — היסטאָריקער און פאָרשער פון דער יידישער ליטעראַטור און שפּראַך ☆ י. א. ראָנטש — וואַסערפאַלן (ליד) ☆ סיאָמע קיפּנים — הערש פאָליאַנקער און זיין העלד עלי׳ע פרענקעל ☆ יעקב רייוועס — פראַגמענטן פונעם בוך „באַלשעוויקעס“ ☆ וועט דער דענטיסטישער פאַטעל אויפהערן צו זיין, דאָס אָרט פון מאַטערנישן?

ŁKS-SZTYME (Głos Ludu) Cena 1,50 zł

פאָלקס-שטימע

קולטור געזעלשאַפטלעכע און ליטעראַריש-קינסטלערישע וואָכנשריפט

אָרגאַן פון קולטור-געזעלשאַפטלעכן פאַרבאַנד פון די יידן אין פוילן

נומער 36 (4386). וואַרשע, 9 סעפּטעמבער 1978 יאָר.

rszawa, 9 września 1978 r.

מאַקס עריק — היסטאָריקער און פאָרשער פון דער יידישער ליטעראַטור און שפּראַך

צו זיין 80־סטן געבוירנטאָג

אַבֿרהם טרעמבאָוועלסקי

וווּנדערלעך זענען די וועגן פון יידישע קולטור־בויער צו זייער אויספורעמען און געשטאַלטיקן זיך.

צווישן די פּיאָנערן פון דער יידישער שפּראַך־ און ליטעראַטור־פאָרשונג טיילן זיך אויס: בער באָראָכאָוו (1881—1917) און מאַקס עריק. ביידע זענען געקומען צום יידישן קולטור־שאַפן פון פרעמדע קולטורן און פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג. ביידע האָט דער טויט יונג אַוועקגעריסן פון זייער ווייסנשאַפטלעך־פאָרשעריש שאַפן. באָראָכאָוו — אַ 36־יאָריקן און עריקן — אַ 38־יאָריקן.

בער באָראָכאָוו איז אויפגעוואַקסן און דערצויגן געוואָרן אין אַ רוסישער סביבה (דער פאָטער, אַ העברעיִשער לערער, האָט מיט דער פרוי און קינדער גערעדט נאָר רוסיש). ערשט אַ 26־יאָריקער האָט בער באָראָכאָוו זיך אויסגעלערנט רעדן און שרייבן יידיש און שוין אין 1910—1911 — אַ דרייסיקיאָריקער — נתגלה געוואָרן אַלס פאָרשער פון דער יידישער שפּראַך און ליטעראַטור.

אין „פּנקס" — יאָרבוך פאַר דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור און שפּראַך, ווילנע, 1913, פאַרעפנטלעכט באָראָכאָוו אַ זייער וואָגיקע, גרינטלעכע אָפּהאַנדלונג: „די ביבליאָטעק פונעם יידישן פילאָלאָג — פיר הונדערט יאָר יידישע שפּראַך־פאָרשונג". באָראָכאָוו האָט זיך אויך באַוויזט געמאַכט מיט זיינע קריטישע עסייען און אַרטיקלען. און מאַקס עריק — געענדיקט אַ פּוילישע גימנאַזיע, סטודענט פון אַ פּוילישן אוניווערסיטעט — האָט זיך מיט אַ יאָרצענדליק שפּעטער אַנטפּלעקט ווי אַ היסטאָריקער און פאָרשער פון דער יידישער ליטעראַטור און שפּראַך.

מאַקס עריק אַלס היסטאָריקער און פאָרשער איז מיט זיין בקיאות אין דער אַלטער יידישער ליטעראַטור און שפּראַך אַ סך ברייטער, טיפער און גרינטלעכער ווי בער באָראָכאָוו. גאָר באַזונדערס זענען מאַקס עריקס פאַרדינסטן פאַר דער יידישער קולטור אַלס איינער פון די בויער פון דער סאָציאַליסטישער קולטור און ליטעראַטור אין יידיש־לשון.

אין עטלעכע שטריכן וועלן מיר פּרווון געבן אַ כאַראַקטעריסטיק פון זיין קורץ לעבן און שאַפן אין פּוילן און אין ראַטנפאַרבאַנד.

מאַקס עריק — אַ פּסעוודאָנים פון זלמן מערקין — איז געבוירן געוואָרן דעם 17־טן נאָוועמבער 1898 אין סאָסנאָוויץ (זאַגלעמביע, פּוילן), אין אַ פאַרמעגלעכער באַלעבאַטיש־יידישער משפּחה. דער פאָטער, לייזער־יהודה מערקין, אַ תבואה־סוחר, אַ משכיל און אַ וועלטלעך־געבילדעטער, שטאַמט פון שקלאָוו, ליטע. אויך די מוטער אַ שקלאָווערין און איי־ניקל פון ר' שניאור זלמן, דעם בעל־התניא, אַ שוועסטער פון יצחק פּייסעכזאָן, איינער פון די גרינדער פון „בונד".

חיים נחמן ביאַליק, וווינענדיק אין 1899—1900 אין סאָסנאָוויץ, איז — לויט אַ יש אומרים — געווען נאָענט באַקאַנט מיט די מערקינס.

ביז 12 יאָר האָט דער יונגער זלמן געלערנט אין אַ חדר פון אַ ליטווישן מלמד, אין וועלכן מען האָט מער געלייגט דעם טראָפּ אויף העברעיִש און דקדוק, ווי אויף תלמוד; שפּעטער אַ שילער פון אַ רוסישער רעאַל־שול, און נאָכן פאַרנעמען סאָסנאָוויץ דורך די דייטשן (1914—1915) גייט ער אַריבער אין אַ פּוילישער גימנאַזיע — געענדיקט אין 1918. אַלס גימנאַזיסט אין די לעצטע קלאַסן ווערט ער אַריינגעצויגן אין דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג און פאַראינטערעסירט זיך מיט דער יידישער שפּראַך און ליטעראַטור.

אין 1919—1921 האָט מאַקס עריק געדינט אין פּוילישן מיליטער, געענדיקט אַן אָפיצירן־שול און ווערט דעמאָביליזירט אַלס אָפיציר אין רעזערוו.

אין 1921—1924 שטודירט עריק יוריספּרודענץ אין קראָקעווער אוניווערסיטעט.

אין 1925—1926 איז מ. עריק אַ לערער פון יידישער ליטעראַטור און פילאָלאָגיסטיק אין די ווילנער יידישע מיטל־שולן. אין די יאָרן האָט זיך אָנגעהויבן זיין גרויסע פאַראינטערעסירונג מיט דער געשיכטע פון דער אַלטער יידישער ליטעראַטור און שפּראַך און בבדי צו פאַרפולקאָמען זיין וויסן אויף דעם געביט, באַזוכט ער אין 1926 ענגלאַנד און פראַנקרייך, אַרבעט איבער די ווערק פון דער אַלטער יידישער ליטעראַטור אין בריטישן מוזיי און אין אָקספאָרד, באַדלעיאַנע א"אַנד.

דער דעביוט

אין 1918 דעביוטירט מאַקס עריק מיט אַן אַרטיקל אין „די יידישע זאַמלביכער" (נ"ר 5) אינטער דער רעדאַקציע פון י. מ. וויסענבערג — וועגן הוגאָ ציקערמאַן, אַ וווּנדערלעכע פּערזענלעכקייט, יונגערהייט זיך פאַראינטערעסירט און פאַרליבט אין יידיש־לשון, זייער אַ סך איינגעטאָן פאַרן יידישן קולטור־שאַפן ביז זיין טראַגישן טויט אויפן שלאַכטפעלד, אויף דעם געשענדעטן יידישן בית־עלמין אין ראַדימנאַ (זלמן רייזען: „לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור").

אין 1923 איז אין זשורנאַל „בייכער־וועלט", נ"ר 3—4 פאַרעפנטלעכט מאַקס עריקס אַרטיקל: „צו דער קאָנסטרוקציע פון פּרצעס „גאָלדענע קייט".

שוין די ערשטע גרויסע אַרבעט האָט באַוויזן עריקס גרינטלעך־אַנאַליטישן מעטאָד אין זיינע פאָרשונגען. אין דערמאָנטן אַרטיקל ווייזט עריק אָן אויף פינף וואַריאַנטן פון דער „גאָלדענער קייט". דער עלטסטער באַקאַנטער וואַריאַנט איז געשריבן אין העברעיִש אונטערן נאָמען „חורבן בית צדק" (געדרוקט אין „השלח" 1913, נ"ר 11—12). דער ערשטער יידישער נישט געדרוקטער וואַריאַנט א"נ „דער נסיון" איז באַוווּסט פון אַ רעצענזיע פון בעל־מחשבות אין זשורנאַל „דאָס יידישע פאָלק" פון 28־סטן מאַי 1906, וועגן דער אויפפירונג אינעם וואַרשעווער טעאַטער „זאָרגן ד'היוועה" דעם 26־סטן אַפּריל 1906.

דער צווייטער יידישער וואַריאַנט, שוין אונטערן נאָמען „די גאָלדענע קייט", אַ דראַמע פון חסידישן לעבן אין דריי אַקטן, געדרוקט אין זאַמלבוך „די וועלט" נ"ר 2, 1907. דער דריטער יידישער וואַריאַנט איז אָפּגעדרוקט אין „אַלע ווערק פון י. ל. פּרץ", דראַמעס. פאַרלאַג „פּראָגרעס", וואַרשע 1910. דער פערטער יידישער וואַריאַנט איז געדרוקט אין קלעצקינס אויסגאַבע „י. ל. פּרץ — דראַמעס", ווילנע 1922, און לויט עריקס השערה שטאַמט מסתמא פון די יאָרן 1912—1913.

מאַקס עריק, אָפּשטעלנדיק זיך אויף אַלע וואַריאַנטן, גיט אינטערעסאַנטע אַנאַליטיש־קריטישע פאַרגלייכונגען וועגן דעם ווערק אינגאַנצן גענומען און וועגן די אַרויסגעבראַכטע פּערסאָנאַזשן.

די אָפּהאַנדלונג פון דעם יונגן פאָרשער — אַ סטודענט — יוריסט פון קראָקעווער אוניווערסיטעט — האָט אַרויסגערופן אַ שטאַרקע פאַראינטעררעסירונג און פאַרערונג צום יונגן 25־יאָריקן מחבר. אין 1924 דערשיינט אין וואַרשעווער פאַרלאַג „אַרבעטער־היים" זיין בוך „קאָנסטרוקציע־שטודיען" (פּרצעס „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק", „די גאָלדענע קייט", „באַטראַכטונגען וועגן פאַטאָס").

מאַקס עריק באַטייליקט זיך אַקטיוו אין די „שריפטן" פון ווילנער „ייוואָ" און אַרבעט אויך מיט אין דער מינסקער „צייטשריפט".

אין ערשטן באַנד מינסקער „צייטשריפט" פון 1926 איז פאַרעפנטלעכט מ. עריקס אָפּהאַנדלונג „בלעטלעך צו דער געשיכטע פון דער עלטערער יידישער ליטעראַטור", אין וועלכער דער מחבר זאָגט צווישן אַנדערן:

„די געוואַלדיקע באַדייטונג פון די מוסר־ספרים פאַר דעם קולטור־היסטאָריקער, נישט נאָר געבן זיי אַ שלל פּרטים צום אינעוויייניקסטן פאַרצייטיקן יידישן לעבן, נאָר זיי גיבן אויך שטריכן צו דער דינאַמיק, צו די באַוועגונגען אין דער פּסיכיק און גייסטיקן לעבן פון אונדזערע פאָלקס־מאַסן. וויכטיק אויף דעם געביט זענען גראָד די יידיש־טייטשע מוסר־ספרים; די העברעיִשע זענען מער אַבסטראַקט, מער טעאָרעטיש, מער אָנגעריסן פונעם לעבן, די יידישע דאַקעגן זענען ס'רוב אָנגעשטעלט אויף קאָנקרעטע פּרטים, רעאַלע און טאָגטעגלעכע פראַגן, זענען אינטימע, ממילא — אויך וויניקער פאַרפרומט. זענען גוטמוטיקע, באַרעדעווודיקע, מיט אַיין וואָרט — ערדישע. אָבער אויך שפּראַכלעך שטעלן פאַר די יידישע מוסר־ספרים אַ גרויסן ווערט: צוליב פאַרשטענדלעכע טעמים איז זייער שפּראַך פאָלקסטימלעך, אָן אַ שיעור נאַטירלעכער פון דער געקינצלטער „ליטעראַטור־שפּראַך" פון אונדזערע היי־אָנען אין דער זעלביקער צייט".

אין 1926 דערשיינט מ. עריקס גרויס ווערק: „וועגן אַלט־יידישן ראָמאַן און נאָוועלע פון XIV—XVI יאָרהונדערט" מיט אילוסטראַציעס און פאַקסימיליעס (248 ז"ז).

וועגן דאָזיקן גאָר וויכטיקן בוך שרייבט זלמן רייזען אין „לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור", באַנד 2, צווישן אַנדערן:

„דאָס בוך האָט דעם יונגן אויטאָר געגעבן אַ בכבודיק אָרט אין דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור־געשיכטע און האָט אַרויסגערופן אַ ריי אָנערקענטע רעצענזיעס און אַרטיקלען. צוזאַמען מיט אַ גרינטלעכן ליטעראַריש־היסטאָרישן אַנאַליז פון אַ ריי ווערק פון דער אַלטער יידישער ליטעראַטור, ווי: „בבא־בוך", „אַרטור־ראָמאַן", „מעשה־בוך", „מעשה ברינה וזמרה", „טיל אוילנשפּיגל", „די זיבן ווייזן מיינשטער", „קאַלילא ודימנא", „בן המלך והנזיר", גיט דאָ עריק אויך אַלגעמיינע סינטעטישע אויספירן, פון וועלכע דער אינטערעסאַנטסטער איז די טעאָריע וועגן אַ שפּילמאַן־תקופה אין דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור — אַ טעאָריע, וועלכע פירט צו אַ נייער באַלייכטונג פון דער טונקעלער עפּאָכע אין דער דאָזיקער ליטעראַטור. דאָס בוך, וואָס איז זייער לעבעדיק געשריבן, באַנוצט אויך גרויסע אויסצוגן פון די באַהאַנדלטע ווערק, דרוקן און כתב־ידן, דאָס רוב צום ערשטן מאָל פּובליצירטע פון דער פאָרשער האַנט, מיט אַ רייכער ביבליאָגראַפיע".

צוו"אַנד איז כדאי צו דערמאָנען ד"ר יצחק שיפּערס (1884—1943) גאָר באַגייסטערנדיקן אָפּרוף וועגן דערמאָנטן בוך אין די „ליטעראַרישע בלעטער" (יוני—יולי 1926), אין וועלכן דער מחבר זאָגט:

„וועגן מאַקס עריקס בוך איז אַ פאַרגעניגן צו שרייבן. כ'לעבן! ס'איז פון די געציילטע ביכער, וואָס באַווייזן זיך זייער זעלטן אויף אונדזער ביכער־מאַרק. אַ וויסנשאַפטלעך ווערק וועגן אַ וויכטיקן געביט פון דער אַלט־יידישער ליטעראַטור"... „איז טאַקע טאָפּלט די שמחה, וואָס די קליינע פאָרשער־משפּחה קאָן איצט באַגריסן אַ נייעם און זייער טאַלאַנטירטן חבר, דעם יונגן מאַקט עריק."

אין 1928 דערשיינט אין פאַרלאַג „קולטור־ליגע" מ. עריקס צווייט גרויס ווערק: „געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור פון די עלטסטע צייטן ביז דער השכלה־תקופה פון XIV—XVIII יאָרהונדערט" מיט בילדער און מעלאָדיעס (458 ז"ז).

ס'איז אינטערעסאַנט, אַז אין דעם זעלביקן יאָר (1928) איז אין „טאָמאָר"־פאַרלאַג דערשינען ד"ר מאַקס וויינרייכס „בילדער פון דער יידישער ליטעראַטור — פון די אָנהייבן ביז מענדעלע מוכר־ספרים" (370 זייטן).

אינעם אַריינפיר צו זיין בוך זאָגט מאַקס וויינרייך צוו"אַנד:

„מיר איז געגאַנגען דער עיקר אין שילדערונגען, נישט אַרויסדרינגען, געבן אַ סך מער פאַקטן ווי ראיות, ווייל — די צייט פון ס י נ ט ע ט י ש ע פולדיקע ווערק איז לויט מיין געפיל נאָך נישט געקומען..."

און ווי אַנדערש זאָגט מ. עריק וועגן זיין בוך:

◄◄◄

„ס'איז דער ערשטער פּרווו פון אַ סינטעטישן גאַנג דורכן גאַנצן שטח פון דער עלטערער ליטעראַטור". און ס'איז — „אַ רעזולטאַט פון דער איבערצייגונג, אַז אַזאַ מין אַרבעט און צוגאַנג זענען אַ דרינגענדיקע נויטווענדיקייט ביי דעם איצטיקן צושטאַנד פון אונדזער ליטעראַטור־פאָרשונג".

נחמן מייזיל, רעצענזירנדיק ביידע ווערק — וויינרייכס און עריקס — שרייבט:

„מ. וויינרייך שטעלט זיך מער אָפּ אויף די שפּראַך־עלעמענטן פון דער אַלטער און עלטערער ליטעראַטור. מ. עריק זוכט די געשיכטלעכע, עקאָנאָמישע צוזאַמענהאַנגען פון לעבן לויט די ווערק. די צוויי ווערק דערגענצן איינס דעם צווייטן („יידישע וועלט", מאַי 1928).

מאַקס עריקס ווערק וועגן דער אַלטער יידישער ליטעראַטור האָבן אַרויסגערופן אַ גרויסע צאָל אָפּרופן און וויכוחים פון אַ ריי היסטאָריקער און קריטיקער, צוו״אַנד ד״ר ישראל צינבערג (1873—1937), ש. ניגער (1883—1954), ד״ר יעקב שאַצקי (1894—1956).

דער היסטאָריקער ד״ר יעקב שאַצקי באַצייכנט מאַקס עריקן אַלס „דעם פייער־פויגל פון דער יידישער ליטעראַטור".

אין צווייטן נומער (מאַי 1928) פון חודש־זשורנאַל „יידישע וועלט" האָט מאַקס עריק פאַרעפנטלעכט אַ גרעסערע אָפּהאַנדלונג וועגן דער מינסקער „צייטשריפט", אין וועלכער דער מחבר שרייבט צוו״אַנד:

„מיט אַ געוואַלדיקן אימפּעט, מיט אַן אומבאַשרייבלעכער לעבנס־דורשט אַנטוויקלט זיך די מאָדערנע יידישע וויסנשאַפט". עריק רעכנט אויס צוויי בענדער פון מינסקער „אינוויסקולט", צוויי בענדער פון ווילנער „ייוואָ", איין באַנד פון אַמעריקאַנער „ייוואָ" און אויך אַ גרעסערע צאָל זאַמלביכער, שריפטן, וואָס ווערן פאַרעפנטלעכט און געגרייט אין ווילנע, קיעוו, מאָסקווע און ניו־יאָרק, און ער זאָגט „קורץ — אַ מזל־ברכה, אַ שפע, אַז אפילו דער באַהאַוונטער פאָרשער קאָן נישט לייכט באַוועלטיקן דעם צונויפגעבראַכטן מאַטעריאַל, און דער סתם לייענער קאָן אוודאי נישט קלאַגן: לייען־ און שטודיר־שטאָף וועט אים קלעקן..."

אָפּשטעלנדיק זיך באַזונדער אויף די דערמאָנטע פינף בענדער, וועלכע זענען דריי טיפּן פון קאָלעקטיווע פּובליקאַציעס, מאַכט ער אַ פאַרגלייך און זאָגט:

„די שריפטן פון ווילנער „ייוואָ" האָבן נאָך נישט קיין באַשטימטן כאַראַקטער און פּרצוף. דאָס זענען מאַגאַזינען פאַר וויסנשאַפטלעכע אָפּהאַנדלונגען פון כל המינים. אין רעזולטאַט באַקומט זיך אַמאָל אַ מער געראָטענע מאָזאַיק, אַמאָל אַ ווייניק געראָטענע..."

און וועגן דער מינסקער „צייטשריפט" זאָגט ער:

„די מינסקער קאָלעגן קאָנען שטאָלץ זיין מיט זייער אימפּאָזאַנטע, מאָנומענטאַלע אויסגאַבע. ס'איז אַ גרויס און וויכטיק געשעעניש אין אונדזער קולטור־לעבן און אין דער געשיכטע פון דעם מינסקער קולטור־אינסטיטוט."

מ. עריק, אָנהאַלטנדיק פאַרבינדונג מיט דער מינסקער „צייטשריפט", האָט אין באַנד 2—3 פאַרן 1928 יאָר פאַרעפנטלעכט די אָפּהאַנדלונג: „אינווענטאַר פון דער יידישער שפּילמאַן־דיכטונג" (רעפּערטואַר פון יידישע וואַנדערנדיקע פאָלקס־זינגער אין דעם אויסגייענדיקן מיטלאַלטער). אין דער דאָזיקער רייכער און וויכטיקער אַרבעט האָט מ. עריק אויסגענוצט אַ גרויסע צאָל מאַטעריאַלן, כתב־ידן און מאַנוסקריפּטן וועגן די מחברים, פאַרפאַסער און זייערע שאַפונגען, צוגעבנדיק זייער באַלערנדיקע אויפקלערונגען.

מאַקס עריק — דער ליטעראַטור־פאָרשער און היסטאָריקער, האָט זיך אויך אויסגעטיילט אַלס קריטיקער, מיט אַ צאָל ערנסטע און וואָגיקע קריטיק־שטודיעס. אויב אין זיינע היסטאָרישע, פאָרשערישע אַרבעטן וועגן דער אַלטער יידישער ליטעראַטור איז ער געווען אָביעקטיוו און אַנאַליטיש שטרענג „אַקאַדעמיש" — איז ער אין זיינע קריטיק־אָפּהאַנדלונגען, אָדער „סטודיעס" — לויט זיין באַצייכענונג — געווען סוביעקטיוו — מיט געפילן און סענטימענטן, „מער ווי פון קאַלטער, טרוקענער לאָגיק און פאַרנונפט"... (נחמן מייזיל — וועגן מאַקס עריק).

אין פאַרשידענע צייטשריפטן — „ליטעראַרישע בלעטער", „רינגען" א״א האָבן זיך געדרוקט זיינע קריטישע אַרטיקלען וועגן מחברים און ליטעראַרישע פּראָבלעמען. צוו״אַנד.: „צו דער כאַראַקטעריסטיק פון דער נייסטער פּוילישער דיכטונג", „וועגן איינפלוסן אין דער ליטעראַטור", וועגן אַ ריי מחברים אין ביכער פון דער יידישער און וועלט־ליטעראַטור.

אין די „ליטעראַרישע בלעטער" נ״ר 51—53 פאַרן יאָר 1926, האָט מאַקס עריק פאַרעפנטלעכט אַ גרויסע אָפּהאַנדלונג וועגן דוד בערגעלסאָן, וועלכע ער פאַרענדיקט מיט פאָלגנדיקע ווערטער:

„און איצט — אַ נאָכוואָרט: בערגעלסאָנען האָבן מיר אַלע נאָך אַלץ נישט דערשאַצט. איך בין זיכער, אַז ס'איז נישט ווייט דער טאָג, ווען בערגעלסאָנס ווערק וועלן פאַרנעמען אַן אָרט אין דער וועלט־ליטעראַטור, און זיינע געשטאַלטן און כאַראַקטערן וועלן פאַראינטערעסירן די קולטורעלע מענטשהייט, ווי די געשטאַלטן פון אַ האַמסון, פון אַ פראַנס, פון אַ גאָרקי... ער איז אפשר דער איינציקער צווישן אונדז, וואָס האָט מנצח געווען דאָס געטאָ, וואָס איז ניצול געוואָרן פון די ענגע ד' אמות פון כתרילעווקע. מיט דער מאַכט פון זיין טאַלאַנט האָט ער כתרילעווקע דערהויבן צו אַ טעאַטער פון רייך מענטשלעכע געשעענישן. ער איז דער נס פון שלימותדיקער, פאָלקאָמענער קינסטלערטום, אַ נס, וואָס טרעפט זעלטן... זיין טראַדיציע איז די ספּעציפישע ליטעראַטור־געשיכטלעכע סיטואַציע, וואָס ער האָט אָנגעטראָפן. ס'איז אויך אונדזער טראַגעדיע. דערפאַר האָט ער אונדז ווייניקער געגעבן, ווי ער האָט געקאָנט געבן, אויב קונסט קאָן מנצח זיין געשיכטע, האָט ער אפשר זי מנצח געווען..."

אויף אַן אַנדערן אופן און מיט אַנדערע אויספירונגען איז זיין אַרטיקל וועגן משה קולבאַק („ליטעראַרישע בלעטער" 1926), וואָס פאַרענדיקט זיך בזה הלשון:

„דערוויל האָט זיך קולבאַק שוין פאַרשריבן אין דער יידישער ליטעראַטור־געשיכטע מיט דריי שטאַרקע ווערק: „שטאָט", „רייסן" און „משיח בן אפרים" זענען שוין פעסטע בלייבנדיקע דערגרייכונגען, און זייער באַדייטונג וואַקסט, ווען מען נעמט אין אַכט, אַז יעדע פון די דריי זאַכן רעפּרעזענטירט אַ באַזונדער זשאַנער, אַ באַזונדערע שאַפונגס־ענערגיע. דאָס זענען אָבער בלויז שפּיצן פון שאַפן איפן פאַן פון אַ ברויזנדיקן דראַנג־פּראָצעס, היבע טורעמס אָבער — קלענערע געבייען, לידער און פּאָעמעס, פּרווון און פּרווונגען, עקספּערימענטן און פאַרמעסטונגען."

מען דאַרף נעמען אין באַטראַכט, אַז מ. עריקס קריטישע אָפּשאַצונגען זענען נוגע שאַפונגען פון ביידע דערמאָנטע שרייבער פאַרן סאָוויעטישן פּעריאָד.

אין זשורנאַל „ביכער־וועלט" 1928 האָט מ. עריק פאַרעפנטלעכט אַן אַרטיקל: „אויף די שפּורן פון מנחם־מענדלען" — וועגן דער סעריע בריוו פון מנחם־מענדלען און זיין ווייב שיינע־שיינדל, געדרוקט אין וואַרשעווער „היינט", אָנהייבנדיק פונעם 25־סטן אַפּריל ביז דעם 10־טן נאָוועמבער 1913.

דאָס אַרטיקל האָט. אַרויסגערופן קריטישע דערווידערונגען. עריק שרייבט, למשל: „דאָס געשטאַלט פון מנחם־מענדלען איז שוין געלעגן אַ טויטס. דער העלד און דער מטעאָר זענען שוין דעמלט, אין 1913, געווען טויט". דער דאָזיקער אַרויסזאָג באַווייזט, אַז עריק האָט דעמלט נישט דערשאַצט שלום־עליכמס געניאַל ווערק — „מנחם־מענדל". אין סאָוויעטישן פּעריאָד איז שוין זיין אָפּשאַצונג געווען אַ פּאָזיטיווע.

אינעם אייגוסט־נומער „יידישע וועלט" פון 1928 איז אָפּגעדרוקט עריקס אַ גרעסערע אָפּהאַנדלונג וועגן יוסף אָפּאַטאָשוס טרילאָגיע. דאָס איז אַ ברייטער פאַרמעסט מיט גאָר טרעפלעכע אָפּשאַצונגען. אין אַ בריוו צו יוסף אָפּאַטאָשו פון 19־טן סעפּטעמבער 1928 שרייבט מ. עריק:

„איך בין זיך משער, אַז איר זייט ווייט נישט צופרידן פון מיין אַרטיקל וועגן אייער טרילאָגיע. ס'איז אָבער געשריבן מיט אַ סך ליבע צו אייער שאַפן און מיט אַ סך דרך ארץ פאַרן טיטאַנישן געראַנגל צווישן אַ כמעט אומענדלעכן שטאָף. פון דאַנען איז די מורא, אַז איר זאָלט נישט פאַרבלאָנדזשען און נישט פאַרלירן די פּערספּעקטיוו. איך לייג גאָר שטאַרקע האָפענונגען אויף אייך."

אין אַ צווייטן בריוו צו אָפּאַטאָשון (נאָוועמבער 1928) שרייבט עריק וועגן זיך:

„איך בין פאַרטאָן אין אַ סך געביטן, איך שרייב אַ ניי גרויס בוך: „דעם צווייטן באַנד פון דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור". גלייכצייטיק ווילט זיך אַרויסגעבן אַ בוך וועגן דריי ראָמאַניסטן: אַש, בערגעלסאָן און אָפּאַטאָשו. איך לערן אין דער ווילנער יידישער גימנאַזיע, פיר דעם סעקרעטאַריאַט פון פּען־קלוב".

און ער גיט צו:

„מיין מיידעלע וואַקסט און בלאַפּלט, און איך ווער עלטער פון טאָג צו טאָג. נישט לאַנג געענדיקט דרייסיק יאָר — זקנה קפצה עלי (די עלטער רוקט זיך אויף מיר)."

אַ שטאַרקע פאַראינטערעסירונג האָבן אַרויסגערופן מ. עריקס אַרטיקלען וועגן דזשעק לאָנדאָן, לואיס סינקלער, אייפּטאָן סינקלער, איזאַק באַבעל און אַנדערע שרייבער פון דער וועלט־ליטעראַטור.

אין די צוואַנציקער יאָרן איז אין דייטשלאַנד און אויך אין אַנדערע לענדער שטאַרק באַרימט געווען דער דייטשישער שרייבער האַנס היינץ עווערס מיט זיין ראָמאַן „דער וואַמפּיר", אַ בעסטסעלער פון יענע יאָרן. דער ראָמאַן האָט געהאַט דעם אינטערטיטל „אַ פאַרווילדעטער ראָמאַן". מ. עריק שרייבט וועגן דעם:

„און באמת זענען אַלע ווערק עווערסעס פּראָדוקטן פון אַ פאַרווילדעטער צייט."

מ. עריק דערמאָנט דערביי, אַז אויף „עווערסעס פאַרלעזונגען איז דער זאַל פול מיט יונגע בחורימלעך און מיידלעך, וועלכע גאַרן נאָך עראָטישער סענסאַציע"...

אָבער נישט בלויז עראָטישע סענסאַציע האָט געגאַרט די דערמאָנטע יוגנט, נאָר אויך נאָך בלוטדורשטיקייט לויטן ראָמאַן „דער וואַמפּיר", וואָס זי האָט פאַרווירקלעכט אַלס ס.ס.־לייט און באַגריסט מיט היטלערס קומען צו דער מאַכט אין דייטשלאַנד. די דעגראַדאַציע פון דייטשישן פאָלק, מיט דעם נאַציזם און היטלעריזם, וואָס האָט צוו״אַנד געבראַכט צום גרויסן יידישן חורבן — האָט מאַקס עריק שוין נישט דערלעבט צו זען.

נישט קוקנדיק אויף זיין ברייטער שעפערישקייט אַלס פאָרשער, קריטיקער, פּעדאַגאָג און געזעלשאַפטלעכער טוער, איז מאַקס עריקן געוואָרן ענג אין רעאַקציאָנערן פּריצישן פּוילן, וווּ יידיש קולטור־לעבן האָט געליטן פון רעכטלאָזיקייט און געקעמפט מיט גרויסע מאַטעריעלע שוועריקייטן.

עריקן האָט געצויגן קיין ראַטנפאַרבאַנד, וווּ די יידישע קולטור, ליטעראַטור און שפּראַך איז געווען אַ טייל פון אַ ברייטן, פאַרצווייגטן קולטור־שאַפן אין דער ערשטער סאָציאַליסטישער מלוכה פון דער וועלט.

סוף 1929 פאָרט מאַקס עריק אַריבער קיין מינסק און גלייך זיך אָנגעשלאָסן אין דער פאַרצווייגטער קולטור־וועלט און ליטעראַרישער אַרבעט. ער ווערט אָנפירער פון דער ליטעראַרישער סעקציע פון נאָר וואָס אָרגאַניזירטן אינסטיטוט פאַר יידישער פּראָלעטאַרישער קולטור ביי דער ווייסרוסישער וויסנשאַפט־אַקאַדעמיע (אינוויסקולט). פאַרעפנטלעכט אַ ריי וויסנשאַפטלעכע אַרבעטן און אַרטיקלען אין די אָרטיקע צייטונגען און זשורנאַלן, דער עיקר — אין די אויסגאַבעס פונעם ווייסרוסישן מלוכה־פאַרלאַג, לייענט לעקציעס און פירט אָן מיט סעמינאַרן פאַר דער שטודירנדיקער יוגנט.

אַריבערפאָרנדיק קיין קיעוו איז מ. עריק געוואָרן דער אָנפירער פון דער ליטעראַרישער סעקציע ביי דעם אינס־

(סוף אויף זייט 8)

מאַקס עריק — היסטאָריקער און פאָרשער פון דער יידישער ליטעראַטור און שפּראַך

(סוף פון זייט 5)

טיטוט פאַר יידישער פּראָלעטאַרישער קולטור ביי דער אַלאוקראַאינישער וויסנשאַפט־אַקאַדעמיע. וועגן זיין אַקטיווער טעטיקייט אין קיעוו שרייבט דער דעמאָלטיקער דירעקטאָר פונעם אינסטיטוט — יוסף ליבערבערג (1898—1938):

„מיטן אַריבערפאָרן קיין קיעוו פון די ח"ח עריק (איצטיקער אָנפירער פון דער סעקציע) און גורשטיין, האָט זיך די לאַגע ראַדיקאַל געביטן. פאַר דער קורצער צייט פון איר אַרבעט קאָן די סעקציע פאַרצייכענען אַ ריי דערגרייכונגען. די סעקציע האָט איינגעשטעלט פאַרבינדונגען מיט די פּראָלעטאַרישע שרייבער־אָרגאַניזאַציעס, מיט אַרבקאָרן, מיט אַ ריי אונטערנעמונגען, אַוועקגעשטעלט אַ סעמינאַר פאַר לערער, האָט אויסגעאַרבעט פּראָגראַמען פאַר ליטעראַטור־לימוד אין די שולן, לויטן אויפטראַג פון פאָלקאָמבילד, האָט פאַנאַנדערגעוויקלט אַ באַדייטנדיקע וויסנשאַפטלעכע אַרבעט (געשיכטע פון פּראָלעטאַרישע שרייבער־אָרגאַניזאַציעס, לעקסיקאָן פון דער סאָוויעטישער יידישער ליטעראַטור א"א), האָט זיך פאַרבונדן מיט דער קאָמאַקאַדעמיע, אַוועקגעשטעלט אַ רעגלמעסיקע אַרבעט מיט אַספּיראַנטן או"וו.

(זאַמלבוך: „קעגן אַנטיסעמיטישע טעאָריעס אין דער ליטעראַטור פאָרשונג". כאַרקאָוו — קיעוו 1932.)

אין קיעוו איז מ. עריק אָפט אַרויסגעטראָטן מיט לעקציעס און פאָרלעזונגען. ער איז געווען אַ גלענצנדיקער לעקטאָר און קענער. זיינע אַרויסטרעטונגען האָבן צוגעציגן אַ גרויסן עולם שטודירנדיקע און נישטשטודירנדיקע יוגנט. ער האָט געקאָנט אָפּרעדן אַ דריי־פיר שעה און אַלץ פון זכרון, אָן קאָנספּעקטן און טעזיסן, האַלטנדיק אין דער האַנט אַ קליין צעטעלע, פאַרשריבן מיט זיינע דריבנינקע אותיות, וואָס ער אַליין האָט אָפט נישט געקאָנט איבערלייענען... ער האָט אויך געלייענט לעקציעס אין רוסיש — וועגן דער מערב־אייראָפּעישער ליטעראַטור.

אין דער קורצער צייט — אין משך פון זעקס יאָר סאָוויעטישער פּעריאָד — האָבן זיך מ. עריקס וויסנשאַפטלעכע און ליטעראַרישע אַרבעטן נאָך מער פאַרטיפט און פאַרברייטערט, שטיצנדיק זיך אויף דער מאַרקסיסטיש־לענינישער מעטאָדאָלאָגיע אין דער ליטעראַטור־וויסנשאַפט און קריטיק.

נישט לייכט איז מ. עריקן אָנגעקומען אָנצווענדן די מאַרקסיסטיש־לענינישע מעטאָדאָלאָגיע. וועגן דעם דערמאָנט ער אין זיין אַרטיקל אין דער זאַמלונג „קעגן אַנטימאַרקסיסטישע טעאָריעס" (1932):

„אַ שווערע אויפגאַבע איז פאַר מיר געשטעלט געוואָרן: זיך איבערבאַוואָפענען אין גאַנג, זיך לערנען און גלייך לערנען אַנדערע, שטודירן די מאַרקסיסטיש־לענינישע טעאָריע און גלייך זי אָנווענדן אין לעקציעס פאַר סטודענטן, אין עפנטלעכע אַרויסטרעטונגען, אין אַרטיקלען און וויסנשאַפטלעכע אַרבעטן — אַנדערש האָט נישט געקאָנט זיין."

אין זשורנאַלן און אין אַנדערע פּעריאָדישע אויסגאַבעס האָט עריק אין דערמאָנטן פּעריאָד פאַרעפנטלעכט אַ ריי אַרטיקלען און אָפּהאַנדלונגען. אין 5־טן באַנד „צייטשריפט", מינסק 1931: „וועגן סאָציאַלן מהות פון אַקסענפעלדס שאַפן", „נייע מאַטעריאַלן וועגן אייכלען", „וועגן שלום־עליכמען און זיינע איבערזעצער"; אין אַנדערע אויסגאַבעס: „וועגן דעם טעקסט פון די עלטערע פּראָלעטאַרישע שרייבער", „וועגן דער מערב־אייראָפּעישער ליטעראַטור", „דאָס פּראָבלעם פון רעאַליזם און ראָמאַנטיזם אין דער ליטעראַטור" (סטענדאַלס שאַפן) און אַ ריי אַנדערע אַרבעטן.

פון עריקס באַזונדערע אויסגאַבעס איז כדאי צו דערמאָנען:

„עטיודן צו דער געשיכטע פון דער השכלה אין דייטשלאַנד און גאַליציע (1789—1848)", מינסק 1934;

„די קאָמעדיעס פון דער בערלינער אויפקלערונג" (1934); „די יידישע ליטעראַטור אין רוסלאַנד ביי דער רעפאָרם־עפּאָכע (1800—1861)", 1935.

אין זשורנאַל „פאַרמעסט" נ"ר 1, קיעוו 1936 האָט עריק פאַרעפנטלעכט אַ גרעסערע אָפּהאַנדלונג א"נ: „וואָס שעצן מיר אין מענדעלען", אין וועלכער ער זאָגט צווישנאַנד: „מיר שעצן אין מענדעלען - דעם ערשטן גרויסן יידישן ראָמאַניסט — דער ערשטער קלאַסיקער פון דער יידישער ליטעראַטור און אויך איר ערשטער גרויסער ראָמאַניסט."

אַ ריי קריטיקער האָבן אָנגעוויזן, אַז מענדעלע מוכר־ספרים איז געווען שטאַרק אונטער דער השפּעה פון רוסישע שרייבער, בפרט פון סאַלטיקאָוו־שטשעדרין. און וועגן דעם ברענגט עריק אין דער דערמאָנטער אָפּהאַנדלונג אַ לענגערן אויסצוג וועגן אַ בידנער קליאַטשע, וואָס ליגט אין דער היץ, און ער פרעגט:

„וואָס איז עס — אַ בלעטל מענדעלע, עס איז (גאָר) אַן אויסצוג פון שטשעדרינס „קאָניאַגא", געשריבן 12 יאָר נאָך מענדעלעס „קליאַטשע" אין 1885. זיין קליאַטשע־אַלעגאָריע האָט מענדעלע געשריבן אומאָפּהענגיק פון שטשעדרינס „קאָניאַגא", און אַזוי האָט אויך שטשעדרין נישט געוווּסט פון מענדעלעס „קליאַטשע" און נישט געקאָנט וויסן. — עס זאָגט אָבער עדות אויף יענע קרובהשאַפט־פעדעם, וואָס ציען זיך צווישן דעם מעכטיקן רוסישן סאַטיריקער און מענדעלען — צווישן שטשעדרינס גלופּאָוואָ און מענדעלעס גלופּסק — צווישן שטשעדרינס און מענדעלעס גראָטעסק, צווישן ביידנס דראַנג צו דער אַלעגאָרישער פּאַראַלגעמיינערונג, צווישן מענדעלעס האָס צו די „איידעלע פערד" און חוזק איבער דער ליבעראַלער חברה צער בעלי־חיים — און שטשעדרינס בילד פון די „פּוסטאָ פּליאַסן" אין דער זעלביקער „קאָניאַגא".

אין אַ צייטונגס־אַרטיקל איז נישט מעגלעך ברייטער אַרומצורעדן מאַקס עריקס רייך שאַפן אין די יאָרן 1922—1936, אין פּוילן און אין ראַטנפאַרבאַנד. ס'איז ממש צו באַוווּנדערן און נישט צו גלייבן, אַז אין אַזאַ קורצער צייט האָט מאַקס עריק אַזויפיל אויפגעטאָן איפן געביט פון פאָרשן די אַלטע יידישע ליטעראַטור און שפּראַך, וואָס איז ביז דאַן געווען כמעט אַ קרקע־בתולה — פאַרוואָרלאָזט רויערד — און דערביי גענומען אַלץ פון דער „ערשטער האַנט", שטיצנדיק זיך אויף אַלטע כתב־ידן און מאַטעריאַלן.

אין דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור און שפּראַך געשאַפן אין יידיש־לשון וועט דער נאָמען מאַקס עריק פאַרבלייבן לדור־דורות.

אַ. טרעמבאָוועלסקי